

TANZİMAT SÜRECİNİN DÖNÜŞTÜRÜCÜ ETKİSİ VE MAHALLE MUHTARLIKLARININ KURULMASI

TANZİMAT REFORMS AND THE ESTABLISHMENT OF NEIGHBOURHOOD ORGANIZATION

Onur AYDOĞDU*, **Aziz TUNCER****

ABSTRACT

In addition to changed world economy, the distorted economic structure of the Ottoman Empire caused its lagging position in comparison to Western states. As a result, novelties emerged in some cities, which were experienced especially on the neighbourhood level. The reforms of Tanzimat bureaucrats to hinder the decay necessitated structural changes. Under such circumstances, the alterations in the traditional neighbourhood structure brought some administrative problems. This article tries to examine the changing patterns of neighbourhood and analyze historical background of the mukhtari organization which was established to overcome the existing problems of that era.

Key Words: Tanzimat Period, Traditional Neighbourhood, Change, Mukhtar Organization.

ÖZET

Osmanlı İmparatorluğu'nun bozulan iktisadi yapısı dünya ekonomik sisteminin etkisiyle birlikte İmparatorluğu Batılı devletler karşısında geride bırakmıştır. Bu durum sonucunda İmparatorluğun bazı kentlerinde ve mahallelerinde yeni oluşan koşullar sebebiyle değişimler yaşanmıştır. Tanzimatçı bürokratların kötü gidişatı sonlandırmak adına yaptıkları yenilik hareketleri bu değişimlere yapısal boyutlar kazandırmıştır. Tamda böyle bir dönemde geleneksel mahalle yapısının bozulması yönetsel açıdan da bir takım sorunlar meydana getirmiştir. Bu çalışmada, mahallelerin geleneksel yapısının nasıl değiştiğine değinildikten sonra bu değişim ile birlikte sorunları çözmesi adına kurulan muhtarlık teşkilatının tarihsel alt yapısı incelenmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tanzimat Dönemi, Geleneksel Mahalle, Değişim, Muhtarlık Teşkilatı.

* Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Kamu Yönetimi Bilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Öğrencisi.

** Doçent Dr. Sakarya Üniversitesi, SBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü Öğretim Üyesi.

Giriş

Tanzimat dönemi, Osmanlı İmparatorluğu tarihi açısından birçok çalışmaya konu olmuştur. Söz konusu dönemde Batı'nın üstünlüğü kabul edilmiş ve bu doğrultuda somut adımlar atılmaya başlanmıştır. Neticede bu süreç Osmanlı İmparatorluğu'nun iliklerine kadar işlemekle kalmayıp geleneksel olarak tanımlanabilecek çoğu yapısını da dönüştürmüştür.

Tanzimat döneminin mahalleye ve mahallenin yönetimine nasıl etkileri olduğuna değinilmeden önce bu dönemin yorumlanması Immanuel Wallerstein'in dünya sistemleri analizinden faydalanılarak yapılmaya çalışılacaktır. Bu doğrultuda Osmanlı İmparatorluğu'nun geri kalma durumu, "akılcı, demokratik bir Batı'ya karşı durağan, akıldışı, otoriter bir Doğu" (İnan, 1983: 10,11) tasviri genellemesine katılmadan, Avrupa merkezli dünya ekonomisinin tarihsel gelişmesinden hareketle açıklanacaktır.

Mahallenin ve mahalle yönetiminin Tanzimat sürecinden nasıl etkilendiğini sadece ekonomik temelli bir analiz ile açıklamak yeterli olmayacaktır. O dönemde meşruiyetlerini kabul ettirmeye başlayan bürokratik oluşumun düşünce yapısı ve icraatları incelenecek olan mahalleler üzerinde etkili olmuştur. Dolayısıyla Tanzimatçı olarak nitelendirilen bu kesimin düşünce yapısı ve icraatları tanzimat dönemi sonrası mahalle olgusunu değiştiren en önemli unsur olarak incelenmeye tabi tutulacaktır.

Osmanlı geleneksel mahalle yapısının söz konusu dönemde çeşitli sebeplerden ötürü dönüşüme uğraması ile birlikte mahallenin yönetimi de bu durumdan etkilenecektir. 'Mahallenin yönetiminde yeni bir kurum gibi görünen mahalle muhtarlıkları o döneme özel bir oluşum muydu yoksa öteden beri var olan bir ihtiyacın ürünü müydü?' gibi sorularla muhtarlık kurumunun ortaya çıkış süreci incelenecektir.

1. Osmanlı İktisadi Yapısındaki Değişimlerin Kente Yansması

Osmanlı iktisadi yapısı için 'kendi iç dinamiklerinden kaynaklı bir değişime uğramıştır' yorumu gerçeklik barındırsa da bu iktisadi değişimi tek bir nedene indirgemek sosyal bilimler açısından makul bir açıklama değildir. Bu sebepten ötürü disiplinler arasındaki ayrımları bir kenara bırakıp, toplumsal gerçeklikleri birbirinden ayrı şeyler olarak görmeyen dünya sistemi analizinden yararlanmak, Osmanlı iktisadi yapısındaki değişimin açıklanması hususunda faydalı olacaktır.

“Kapitalist bir sistemde olduğumuzu, ancak sistemin sermayenin sonsuz birikimine öncelik verdiğinde söyleyebiliriz” diyen Wallerstein (2011: 52), bu durum neticesinde ortaya çıkan ‘sermaye birikim zorunluluğunun’ teknolojik gelişmelerin sürekliliğine ve sınırların (coğrafi, psikolojik, entelektüel, bilimsel sınırların) daima genişlemesine neden olduğunu belirtmiştir (Wallerstein, 2011: 16). Bu zorunluluğun henüz tam manasıyla yaşanmadığı 16. yüzyılda dünya sisteminin bir parçası olan dünya ekonomisi, Polonya’yı kendi içerisinde kabul ederken Rusya’yı dışarıda; Macaristan’ı içeride kabul ederken Osmanlı İmparatorluğu’nu dışarıda kabul etmiştir (Wallerstein, 2004: 314). Dünya ekonomisinin periferisi ile dış alanı olarak nitelendirilen bu ayırmda dışarıda yer alan Osmanlı İmparatorluğu 18. yüzyılın ikinci ve 19. yüzyılın birinci yarısında periferi haline getirilmiştir.

Burada önemli olan husus ise kapitalist dünya ekonomisine katılımın isteğe bağlı olmayışıdır. Bu süreç, dünya ekonomisinin, iç baskılar sonucunda sınırlarını genişletme ihtiyacının bir yansıması olarak kabul edilebilir. Önemli olan bir diğer husus ise bu gibi süreçlerin birden bire gerçekleşmemesidir. Wallerstein’in katılım dönemi olarak isimlendirdiği bu dönem, kendi içerisinde süreçlere ayrılmıştır. Bunlar: Yeni bir ithalat-ihracat modeli, ekonomik karar alma organlarının oluşturulması ve işgücünün zorlanmasındaki ciddi artışlardır (Wallerstein, 2015: 167-177). İşte bu aşamaların 16. yüzyıldan başlayarak 19. yüzyılın sonuna kadar ki evreleri Osmanlı iktisadi yapısını ve dolayısıyla da Osmanlı kentlerini ve mahallelerini bir takım değişimlere maruz bırakmıştır.

Osmanlıyı Batılı şehir devletlerinden ayıran kendisine has toprak sistemi 16. yüzyılın ikinci yarısı itibariyle çeşitli nedenlerden ötürü bozulmaya başlamıştır. Bu bozulma ile birlikte devletin parasal gelir gereksinimleri artmış ve savaş dönemlerinde özel olarak toplanan vergiler normal dönemlerde de toplanmaya başlanmıştır. Buna ek olarak tımar sisteminin işlevsiz hale gelmesi devletin gelirlerinin azalmasına neden olunca iltizam usulünün tarımsal kesimde kullanılmasına karar verilmiştir. Bozulan toprak sistemi, işsiz kalan halk, uzun süren askerlik döneminin ardından evine dönebilenlerin yorgunluğu, Batı’nın sanayileşme ve pazar ekonomisi anlayışı gibi yayılcı faktörler Osmanlı iktisadi yapısının kötüye gidişatını hızlandırmıştır (Pamuk, 2011: 122-140).

Ebu Bekir Ratip Efendi’nin (t.y.’den aktaran Karal, 1964: 587) Osmanlı’nın Avrupa’daki topraklarıyla ilgili Avusturyalı bir yol arkadaşının söylemlerinden aktardığı şu tespit Osmanlı’nın içinde bulunduğu durumu daha iyi anlaşılır kılmaktadır:

.... ziraat ve harrasette olan bolluk ve bereket memleketinizden başka bir devlet ve memlekette yoktur. Hal böyle iken, gerek maden hususunda ve gerek zahire işlerinde zahmet ve darlık görölmektedir. İstanbul'dan Edirne'ye kadar olan yolun sağı ve solu ekilmemiş olup bomboştur. Nüfus kalabalıktır. Fakat işsiz, güçsüz ve serseri olanlar vardır. Bunların ziraate ve ticarete sevk ve teşvik edilmesi hususunda hiç gayret sarfedilmemesi hayret ve merak vericidir. Siz Avrupa'ya sefaretle gelirken bu kadar arazi ve memleketten geçtiniz, aramızda ziraatten yoksun bir yer gördünüz mü? Ve memleketimizde işi gücü ve kazancı olmayan bir insan gözünüze ilişti mi?

Osmanlı iktisadi yapısındaki bu kötü gidişat, Osmanlı'nın dünya ekonomisinin periferisine dahil edildiğinin somut göstergesi olarak kabul edilebilecek 1838 yılında imzalanan Balta Limanı Antlaşması ile had safhaya ulaşmıştır. Mısır'da Osmanlı Devleti'ne karşı tehlike haline gelen Mehmed Ali Paşa'nın önünü kesmek için kabul edilen bu antlaşmanın, Mısır için zararı olduğu gibi diğer Osmanlı memleketleri için de zararı olmuştur (Kütükoğlu, 2013: 132). Osmanlı pazarının Batılı tacirlere açılmasından dolayı ithalatın artması, Osmanlı sanayisinin ve zanaatlarının gerileyişini hızlandırmıştır. Osmanlı iktisadi yapısındaki bu değışimin üzerine birde 1839 yılında çıkartılan Tanzimat Fermanı da eklenince kentin ve dolayısıyla geleneksel mahallenin birçok yapısı değışime uğramıştır (Georgeon, 1999: 105). Söz konusu değışimin sonucunda kenti ve mahalle yapısını değıştirecek iki önemli gelişme kendisini göstermiştir. Bunlardan ilki Batılı tacirlerin Osmanlı pazarını kullanmaya başlaması ile liman kentlerinin öneminin artması, ikincisi ise ilk durumla alakalı olarak bu gelişen liman kentlerine işsiz kesimin yoğun bir şekilde göç etmesidir.

1.1. Liman Kentlerinin Öneminin Artması

Osmanlı şehirlerinin geleneksel hüviyetinin dönüşmeye başladığı 19. yüzyılda ekonomik, sosyal ve yönetsel açıdan birçok değışiklik meydana gelmiştir. Bu değışiklikler, Batı'daki örneklerinden farklı olarak -toplumsal taleplerden yoksun bir şekilde- çeşitli faktörlerin zorlayıcı şartları sebebiyle gerçekleşmiştir. Özellikle Balta Limanı Antlaşması'ndan sonra önemi bir hayli artan liman kentleri değışimlerin yaşandığı ilk yerler olmuştur.

İmparatorluğun dünya sermayesiyle bütünleşmesini sağlayan liman kentlerindeki bir takım yeni ihtiyaçlar doğrultusunda kentin birçok alanında değışiklikler yaşanmıştır. Eski liman kentleri bu sayede hızla büyümüş ve ihtiyaç olan

yerlerde yenileri inşa edilmiştir. O dönemde kentlerin sıra-büyüklik dağılımı da bu durumdan etkilenmiştir. Örneğin: Anadolu'nun önemli kentlerinden olan Bursa, İzmir'in gerisinde kalmıştır. Yeni iş ilişkilerinden kaynaklanan ihtiyaçlar doğrultusunda eskiden bedesten içinde yürütülen ticari faaliyetler artık oralarda yapılamaz hale gelmiştir. Bu durum sonucunda yeni iş merkezleri kurulmuş ve Osmanlı kentinin merkezi çok odaklı bir hale dönüşmüştür (Tekeli, 2005: 58,59).

İktisadi hayatın liman kentlerinde farklılaşması ile birlikte buralar sadece ticaret limanları olmanın ötesine geçmiştir. Özellikle İstanbul, liman kenti olarak pek çok uluslararası işin görüldüğü bir kent haline dönüşmüştür. Bu durum kentin mekansal yapısını ve hizmet sunumu anlayışını da doğrudan etkilemiştir. Örneğin deniz ve demiryolu ulaşımının geliştirilmesinin yanı sıra kent içi ulaşım konusunda da geleneksel mahalle yapısını simgeleyen sokakların değiştiği¹ görülmektedir (Ortaylı, 1977: 94,95). Öte yandan yabancı tacirlerin iktisadi faaliyetlerini rahat bir şekilde yürütebilmeleri için Osmanlı liman kentlerinin ıslahı gerekli hale gelmiştir. Aydınlatma, su, kanalizasyon, sağlık hizmetleri gibi eksikliklerin giderilmesi ekonomik yatırımların ön şartı niteliğini taşımıştır. Bu gibi hizmetlerin tesis edilmesi için ilk belediye örneği olan Altıncı Daire-i Belediye şehrin liman ve iş bölgesinde kurulmuştur (Ortaylı, 2000: 30,31). Keyder (2013: 64), bu değişimin yaşandığı liman kentlerini “modernleşme teorisinin öngördüğü rolü oynayacak “değişim aktörleri”ni barındıran yerler...” olarak tanımlamıştır.

Ekonomik temelli nedenlerle liman kentlerinin öneminin artması birçok yeni iş imkanının buralarda doğmasına neden olmuştur. Bu durumun sonucunda kentlerin kozmopolit yapısı oldukça ön plana çıkmıştır. Söz konusu bu değişim bazı olumsuz yansımaları da beraberinde getirmiştir. Kentlerdeki ekonomik gelişmenin ve kentleşme sürecinin hızlanması ile birlikte heterojen yapıdaki etnik gruplar birbirleriyle temas kuracak düzeye gelmişlerdir. Bu da sosyal bölünme ve toplumsal çatışma riskini arttırmıştır (Keyder, 2013: 54-60).

Liman kentlerinin bu denli öneminin artmasının yanı sıra mevcut dönemde çeşitli alanlardaki bozukluklar ve gevşemeler beraberinde bir takım sorunları getirmiştir. Devletin kendi yöneticileri üzerinde kontrolü sağlayamaması, gerçekleştirilmesi gereken sorumlulukların yerine getirilememesine neden olmuştur. Bu durum karşısında halk, devletten beklediklerini bulamayınca kendi başının çaresine bakmak zorunda kalmıştır (Eryılmaz, 2010: 32). Liman

¹ Kentin yeniye geçiş sürecini düzenleyen ilk belge olan İlmühaber ile ilgili bilgiler için bkz. (Tekeli, 1999: 23,24).

kentlerini kendileri için sınımlanacak bir yer olarak gören birçok kişinin buralara göç ettiği bu dönemler, Osmanlı geleneksel mahalle yapısının da değişmeye başladığı dönemler olmuştur.

1.2. Göç Dalgasının Liman Kentlerine Yönelmesi

Osmanlı Devleti'nin ve Türkiye'nin tarihinde ciddi göç olaylarının yaşandığı bir gerçektir.² Örneğin 1783-1913 yılları arasında 6 milyona yakın insanın Osmanlı devletine göç ettiği veya göç etmeye zorlandığı bilinmektedir (Karpas, 2003: 91,92). Bu göçlerde izlenen iskan politikaları, akrabalık ilişkileri, dinsel ve kültürel bağlar göçmen akınının emilmesini sağlayan temel hususlardır. Söz konusu yıllar arasında gerçekleşen dış göçlerin çeşitli nedenleri bulunmaktadır. Bu göçlerin tek tek ele alınıp incelenmesi bu çalışmada hem mümkün değildir hem de konunun bağlamından uzaklaşılması adına gerekli görülmemiştir. Bu başlık altında göç dalgası olarak vurgulanmaya çalışılacak olan husus 'ekonomik temelli kırsal göçe' yönelik olup, tarihsel açıdan on dokuzuncu yüzyıl ile yirminci yüzyılın başını kapsayan bir dönem aralığı ile sınırlıdır.

Dünya ekonomisi ile Osmanlı kentlerinin (özellikle liman kentlerinin) bütünleşme aşamasının yaşandığı on dokuzuncu yüzyılın başlarında kentlerdeki nüfus artışı ve gecekondu tarzı yerleşmelerin ortaya çıkmasının ana sebebini oluşturan kırsal göçler oldukça artış göstermiştir. Karpas'a (2003: 40) göre:

Ticaretin genişlemesi, para ekonomisinin başlaması ve tarımsal üretimin pazara uyarlanmasıyla, mübadele ve ihracat kapısı olarak hizmet veren kent merkezlerinin ortaya çıkmasının neden olduğu on dokuzuncu yüzyılda geleneksel toplumsal yapıların çözülmeye başlaması göçün temelini hazırlayan en büyük tarihsel etken olarak anılabilir.

Daha sade bir şekilde ifade edilecek olursa, değişen ekonomik yapı sonucunda ortaya çıkan yeni yaşam alanlarının geleneksel toplumsal unsurlar üzerinde bir çözülmeye neden olduğu ve bu durum sonucunda da göçlerin ortaya çıktığı vurgulanmak istenmiştir. Söz konusu göçler genellikle kırsal göç diye tanımlanan, kırsal alanlardan büyük kentlere göç etme şeklinde gerçekleşmiştir. Tımarlarını terk edip kentlere göç eden nüfusun sayısının aniden artmaya başlaması, Osmanlı Devleti'nin gelir gider dengesini bozmakla kalmamış

² Özellikle söz konusu dönem aralığında gerçekleşen siyasi ve dini nedenli göçlerin özet bilgileri için bkz. (Karpas, 2010: 94-96).

kentlerde çeşitli sorunların ortaya çıkmasına da neden olmuştur.³ Tekkelerde ve imaretlerde yaşamaya başlayan işsiz nüfus karşısında merkezi devlet, tımarlarını bırakıp kentlere gelenleri geri göndermek istemiştir. Fakat göç edenlerin sayısının oldukça fazla olmasından kaynaklı mahkemelerde oluşan yoğunluk, kadıların bu tarz davalara bakmalarına engel olmuştur (Pamuk, 2011: 128).

Arıkboğa'nın (1990: 105), "...nüfus olgusunda beklenmedik sürprizlere yer olmaması ve sosyal mobilizasyonun da düşük olması sayesinde hızlı değişikliklere gerek duymadan mevcut yapısını devam ettirebilme özelliğine sahip..." ifadeleriyle tanımladığı geleneksel mahallenin bir takım unsurlarının yukarıda çerçevesi çizilmeye çalışılan dönemde son derece değişikliğe uğradığı anlaşılmaktadır. Nüfusta meydana gelen beklenmedik sürprizlerin iki büyük sorun doğurduğu somut olarak gözlenebilmektedir. Bunlardan ilki kenar mahallelerin bu dönemde oluşumunun yaygınlık ve sürat kazanması, diğeri ise ölçek sorunuyla birlikte kamu hizmetlerinin sunumunun aksamasıdır.

Tımar sisteminin bozulmasıyla 18. yüzyılda kentlere gelmeye başlayan işsiz bekar erkekler ve aileler 19. yüzyılda modernleşmenin de etkisiyle banliyölerin, gecekonduların (Ortaylı, 1977: 92-94) yani geleneksel mahalleden farklı olan kenar mahallelerin oluşmasında temel rol oynamıştır.⁴ Bu tarihlerde en ciddi dönüşüm İstanbul'da olmuştur. Tekeli (1999: 30), bu konuyla ilgili şu örneği vermektedir:

...Haliç'in iki yakasında Balat ve Hasköy birer sefalet mahallesi haline gelmişti. Müslümanların yaşadığı Eyüp, emeklilerin, kayıkçıların ve düşük gelirlielerin toplandığı bir yerleşmeydi. Kasımpaşa'nın iş merkezlerine kolay ulaşılan bir yerleşim olması nedeniyle, köylerinden İstanbul'a iş bulmaya gelenler bu semtte toplanıyorlardı. Tarihi yarımada da surdibine yakın mahalleler düşük gelirlielerin oturduğu alanlardı.

Çoğunlukla düşük gelirli kişilerin oluşturduğu bu mahallelerde bir cemaat oluşumu söz konusu olmadığı gibi bu kişiler kentle tamamıyla bütünleşmemekteydiler (Karpaz, 2003: 53). Bu yeni oluşan mahallelerde

³ İşsizliğin artması ve ekonomik sıkıntıların baş göstermesi nedeniyle İstanbul'a yapılan göçlerle ilgili bir İngiliz raporu için bkz. (Karpaz, 2003: 99)

⁴ Bu yaşanan kırsal göç sadece Osmanlı özelinde gerçekleşen bir hadise değildir. Londra ve Paris'te de 18. yüzyılda özellikle bekar ve genç erkek nüfusun iş imkanlarından ötürü büyük kentlere yoğun göçü söz konusudur. O dönemde Londra nüfusunun oluşturduğu kalabalık için "büyük bir apse" şeklinde benzetmeler yapılmıştır. Bkz. (Sennett, 2010: 77-80)

“komşuluğun geleneksel kimliği değişmiş, bunun kalıntılarıyla “kenar mahalle olgusu” ortaya çıkmıştır.” (Geray, 1995: 36).

İkinci büyük soruna odaklanıldığında ise, geleneksel yöntemler ile kendi kendine yetebilen kentlerin ve mahallelerin yaşanan göç dalgasının etkisiyle bu fonksiyonlarını yitirdikleri görölmektedir. Bu dönemde meydana gelen sosyo-ekonomik değişiklikler geleneksel mahallenin alışık olduğu ölçek düzeyinin farklılaşmasına neden olmuştur (Arikboğa, 1990: 119). Osmanlı geleneksel mahallesinde vakıflar ve esnafın avarız sandıkları tarafından çözümlenen birçok kamu hizmeti nüfusun artışı, gelir gider dengesinin bozulması ve en önemlisi ilerleyen tarihlerde vakıflara ve avarız sandıklarına devletçe el konulması sebebiyle artık çözülemeyen sorunlar haline dönuşmüştür (Ortaylı, 2000: 198).

İktisadi yapıdaki değişimlerin kent yapısına ve Osmanlı geleneksel mahallesine etkisi genel olarak yukarıda açıklanmaya çalışıldığı şekilde gerçekteşmiştir. Bu duruma ek olarak çeşitli nedenlerden dolayı Batı'nın medeniyet anlayışını kendisinininkinin önüne koyma gereksinimi hisseden Tanzimat Dönemi elitlerinin de Osmanlı geleneksel mahallesi üzerinde dönuştürücü etkisi olmuştur. Bir sonraki başlık altında bu konuya değinilmeye çalışılacaktır.

2. Tanzimat Döneminin⁵ Geleneksel Mahalle Üzerindeki Dönuştürücü Etkisi

Tanzimat Dönemi olarak adlandırılan süreç boyunca geleneksel olarak benimsenen ve uygulanan birçok unsurdan vazgeçilmesi veya modern ile gelenekselin iç içe sürdürülmesi söz konusu olmuştur. Başlıkta da sınırlandırılmaya çalışıldığı gibi, Tanzimat Dönemi'nin dönuştürücü etkisini mahalle üzerinde aramaya çalışılırken öncelikle Tanzimat Dönemi yöneticilerinin kente, dolayısıyla mahalleye olan bakış açıları incelenecektir. Dönuşümün fikirsel öncüleri anlaşıldıktan sonra, geleneksel mahalle üzerinde meydana getirdikleri değişimler genel hatlarıyla açıklanacaktır.

⁵ *) Çalışmada Tanzimat Dönemi olarak kullanılan kavram 1839 Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile başlayan bir süreç değildir. Bu kavram, 1839 öncesinde ve sonrasında yaşanan hadiselerin yansımaları sunan tarihsel bir bütünü temsil etmektedir. Örneğin, dönemin bürokratlarının merkezi idareyi kuvvetlendirme fikri tam olarak 1839 tarihinden sonra ortaya çıkmamıştır. Öncesinde yaşanan hadiseler sonucunda bu düşünce temellenmiş ve savunulmaya başlanmıştır. Dolayısıyla 1829 yılında muhtarlık kurumunun kurulması tarihsel açıdan Tanzimat Fermanının ilanından önce gerçekteşse de yaşanan geleneksel dönuşümün geçişkenliğinin aksamaması adına muhtarlık kurumunun kurulmasından önce geleneksel mahallenin Tanzimat Dönemin'de yaşadığı dönuşümü aktarmak daha faydalı olacaktır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun kötü gidişatından dolayı bir takım önlemler alınması tarihsel açıdan Tanzimat Fermanı'ndan çok öncesine kadar götürülebilir. Fakat bu dönemdeki Tanzimatçı bürokratları önceki yöneticilerden ayıran keskin çizgilerin olması bu döneme ayrı bir önem katan belirleyici faktör olarak kabul edilebilir. Günümüzde Tanzimatçı kesim olarak kabul edilen bürokratların vermiş oldukları kararlar halen çeşitli açılardan tartışılmaya devam edilmekteyse de bazı konularda hemfikir olduğu görülebilir. Örneğin 1839 yılında ilan edilen fermanla birlikte başladığı kabul edilen yenilik hareketi büyük ölçüde kameralizmden etkilenmiştir. Bunun ana sebebi ise daha önceki başlıklar altında izah edilmeye çalışılan Osmanlı İmparatorluğu'nun işlemeyen dışlılarını bu anlayış ile yeniden işler hale getirebilme inancıdır (Mardin, 2012: 12).

Tanzimat dönemindeki hakim anlayış mahalle özelinde düşünüldüğünde iki temel hususa indirgenebilir. Bunlardan ilki ve Tanzimat Dönemi'ne hakim olan düşünce, merkezi devlet otoritesini yeniden kurma gereksinimidir. İkincisi ise ne diyecekler kaygısı ile batıyı taklit etme ve özentilik halidir. İlk husus düşünüldüğünde söz konusu dönemin imparatorluklar için pek yaşanabilir bir zaman dilimi olmaktan çıkması durumunun yanı sıra değişen ekonomik ilişkilerden ötürü güçlü bir merkezi yönetimin Batılı tacirler için sağlayacağı imkanlar ön plana çıkmaktadır. Bunlara ek olarak İmparatorluğun çeşitli yerlerindeki yöneticilerin merkezi idareye başkaldırmaları merkezi otoritenin tekrar sağlanması için önlemlerin alınmasına neden olmuştur. Dolayısıyla Batı'nın da etkisiyle, uluslararası ağırlığı azalan imparatorluğun içerideki otoritesi güçlenmeye başlayacaktır (Yerasimos, 1999: 3-5). İkinci husus ise geleneksel mahalle unsurları adına büyük bir sorun teşkil edecektir. Romanlara dahi konu olan batı hayranlığı ve bu doğrultuda geri kalmışlık hissiyatıyla şekillenen eziklik hali geleneksel yapılara son derece zarar verecektir. Bunun haricinde o dönemin yeni ihtiyaçlarına cevap veremeyen kent yapısının dönüşümü ile ilgili Mustafa Reşid Paşa'nın siyasi yazışmaları son derece önemlidir. Batılı kentlerin mimari yapısını ve evlerini örnek gösteren Paşa, bu ihtiyaçların karşılanması için mühendislerin ve mimarların Batı'ya gönderilmesi gerektiğini vurgulamıştır (Baysun, 1960: 125). Kentin ıslahı konusunda tavsiyelerde bulunan Mustafa Reşid Paşa'nın düşüncelerine, Said Halim Paşa'nın (2013: 94) tanzimat dönemi geneli için söylediği şu ifadeler ile derinlik kazandırmak faydalı olacaktır:

Başka memleketlerde, herhangi bir şeyde görülen yanlış veya eksikin giderilmesine lüzum hissedildiği anda, icap edenin yapılmasına gayret edilir; hatalı olan şeyin ıslahına çalışılır. Bizde ise, ıslahı gereken her ne ise, hiç tereddüt edilmeden ortadan

kaldırılmasına ve yerine, daha iyi olduğu zannedilen bir başkasının konulmasına kalkışılır. Bizim bu gayretli efendiler nazarında, düzeltip ıslâh etme ihtiyacı, mevcut olanı terk edip değiştirmek veya yıkıp atmak için bir vesiledir. Halbuki Batılılar, bir şeyi bilhassa muhâfaza etmek arzusu ile ıslâh etmek isterler....

Kontrolsüz bir değişimin sonucunda ciddi sorunların ortaya çıkabileceği hususunda Polanyi (2011: 73,74) ise şöyle demektedir:

Siyaset biliminin ve devlet idaresinin en basit doğruları önce gözden düştü, sonra unutuldu. Çok hızlı, yönlendirilmemiş bir değişim sürecinin, topluluğun refahını korumak amacıyla olabildiğince kontrol altına alınması gerektiği fazla açıklamaya gerek kalmaksızın görülebilir. Ama geleneksel devlet idaresinin çoğu zaman, eskilerin sosyal felsefe öğretilerinden kalma böyle gündelik gerçekleri, on dokuzuncu yüzyılda, kaba bir faydacılık ve bilinçsiz büyümenin kendi açtığı yaraları iyileştirme niteliğini düşünmeden duyulan güven aracılığıyla, eğitilmiş kişilerin düşüncelerinden silindi.

Devletin her alanının kamusallaşmaya başladığı, devlet aygıtının farklılığının yanında bütünlüğünün ön plana çıktığı, gesellschaftın (toplumun) özelliklerinin var olan gemeinschaftın (cemaatin) yanında hissedildiği (Poggi, 2012: 97,98-120) bu dönemlerde Tanzimat Dönemi bürokratların düşünce yapıları genel hatlarıyla yukarıda izah edilmeye çalışıldığı şekilde oluşmaktadır. Söz konusu düşüncelerin geleneksel mahalle üzerindeki dönüştürücü etkisi somut olarak fiziksel yapıyı dönüştürdüğü gibi toplumsal yapının da bu dönüşümden oldukça etkilendiği bir gerçektir.

Tarihsel açıdan bakıldığında Osmanlı devletinde Tanzimat Dönemi öncesinde de kente yönelik birçok düzenlemenin olduğu görülmektedir. Fakat son dönemlerdeki otorite boşluğu bu düzenlemeleri işlevsizleştirdiği için Tanzimat Dönemi bürokratları bu boşluğu Batı'dan öğrenilmiş yöntemler ve araçlar ile doldurmaya çalışmışlardır (Yerasimos, 1999: 2-7). Mevcut dönemde Osmanlı kentlerinin çözüm bekleyen başlıca beş sorunu vardır. Bunlar; ekonomik ilişkilerin değişmesi sonucunda merkezi iş bölgesinin yeniden inşa edilmesi, farklılaşan ekonomik ilişkilerden dolayı ortaya çıkan sosyal tabakalaşmanın sonucu olarak konut alanlarının mevcut yapısının değişmesi, artan nüfusa yetecek şekilde konut alanlarının sayısının artırılması, oluşan bu yeni kent formuna hizmet sunabilecek bir alt yapının oluşturulması ve son olarak ahşap

evlerden oluşan mahallelerde meydana gelen büyük yangınların önlenmesi için tedbirlerin alınmasıdır (Tekeli, 1999: 20). Özellikle yangınlar kentin fiziksel dönüşümünü hızlandıran etkenlerin başında gelmektedir. Büyük çapta meydana gelen bir yangın, binlerce evin kullanılamaz hale gelmesine neden olmaktadır.⁶ Bu durum karşısında çıkartılan çeşitli nizamnameler ile yanan evlerin yerlerine kagir binalar inşa edilmiş ve mahallenin fiziki yapısı değiştirilmiştir (Tekeli, 1999: 24-26). Dolayısıyla yöresel üslup ile inşa edilmiş olan konutların değişimden etkilendiği görülmektedir. Osmanlı kentlerinin girmiş olduğu bu dönüşüm süreci geleneksel ile modern ikileminde kaldığından dolayı sağlıklı bir şehirleşmenin de belirtilerini ortaya koymuştur (Ortaylı, 2000: 200).

Geleneksel mahalledeki cami bu dönemde merkez olma konumunu kaybetmeye başlamıştır.⁷ Modernleşmeyle birlikte özellikle semt ölçeğinde yeni toplanma alanları oluşturulmuştur. Böylece modernleşmenin ana unsuru olan birey temelli bir fiziksel değişim yaşanmıştır. Bu durum geleneksel mahallenin kamusallığını sarsıntıya uğrattığı gibi özünü oluşturan değerleri de değiştirmeye başlayacaktır (Meriç, 2007: 83-90).

Osmanlı İmparatorluğu Batı'nın sosyal yapısını değişime uğratan ayanlık inkılabı, pazar inkılabı ve sanayi inkılabı gibi süreçlerden hiçbirisini tam manasıyla yaşamadığından ötürü (Mardin, 2012: 27,28) İmparatorlukta gerçekleşecek olan toplumsal değişme yaşanmamış bir tarihin iktibası sonucunda meydana gelecektir. Dolayısıyla yaşanacak olan modernleşme hareketinde Batı'nın da etkisiyle değişim, üstten bizzat devlet eliyle gerçekleştirilecektir. Ardı ardına çıkartılan fermanlar değişimin güvencesi niteliğindedir ve Osmanlı İmparatorluğu'nun laikleşme sürecine girmesine neden olacaktır (İnalçık, 1990: 34). Bu konuyla ilgili Karpat (2006: 324), "...Eskiden kendi eksenini etrafında dönerek değişen Osmanlı toplumu, on dokuzuncu yüzyılda, dünya ekonomik sisteminin içine yavaş yavaş giriş şartlarını kendisi tayin ederek değil, sistemin siyasi baskısı nedeniyle kısmen tabi olarak katılmıştır." şeklinde bir değerlendirmede bulunmuştur.

Döneminin şartlarından dolayı çıkartılan Tanzimat ve Islahat Fermanları'nın getirdiği yenilikleri ve gayrimüslimlere tanıdığı hakları tek tek belirtmek yerine

⁶ Yeni inşa edilen binaların yüksekliğini artık sahibinin mensup olduğu millet değil, binaların bulunduğu yolun genişliği, yani yasal düzenlemeler belirleyecektir. Bkz. (Tekeli, 2005: 64).

⁷ Camilerin merkezi özelliğini kaybetmesi ilerleyen yıllarda çıkartılacak olan Ebniye Kanunu'nda daha somut olarak görülebilir. Şöyle ki, kanunda imara açılacak olan topraklar için bir okul ve bir karakol yerinin bedelsiz olarak belediyeye verilmesi zorunluluğundan bahsedilirken, cami inşası için böyle bir hüküm aynı kanun içerisinde yer almamaktadır. (Tekeli, 2005: 65)

o dönem için geleneksel mahalledeki toplum yaşantısının dengesini sarsan iki önemli husus üzerinde durmak yerinde olacaktır. Bunlardan ilki bütün tebaanın eşitliği ilkesidir. İçinde bulunulan buhranlardan kurtuluşun bir çaresi olarak görülen eşitlik ilkesi, bir takım yeni sorunları da beraberinde getirecektir. Batı'daki örneklerinden esinlenilerek getirilen böyle bir hüküm Avrupa kıtasında sosyal sınıflar arasında yurttaşlık kurumuyla gerçekleştirilirken Osmanlı'da gayrimüslimler ile Müslümanlar arasında uygulanmaya çalışılacaktır (İnalçık, 1964: 619). Millet-i hakime özelliklerini kaybeden Müslümanlar ve eşitlik yerine bağımsızlık isteyen zimmiler söz konusu eşitlik ilkesinden memnun olmamışlardır. İkinci husus ise müsadere yasağının kaldırılmasıdır. Geleneksel mahalle hayatında konaklardaki ikramların ve hayırseverliğin can, mal, ırz ve namus güvenliğinin korunması ile birlikte azalmaya başlandığı görülmektedir. Söz konusu konakların halka kapatılması biryana yenilerinin halktan uzak yerlere yapıldığı görülmektedir (Eryılmaz, 2010: 66).

Tanzimat hareketiyle Batı'nın askeri ve idari yapısını örnek alıp uygulamaya çalışan Osmanlı İmparatorluğu aynı zamanda kültürel açıdan da bir iktibas içindedir. Değerleri ve inançları devreden çıkartılan ve üretkenliği devre dışı bırakılan toplumsal bir yapı oluşmaktadır (Türkdoğan, 2014: 177). Bu iktibas sonucu oluşan kültürler arası çarpışma söz konusu dönemin İstanbul'unda kendisini somut olarak göstermektedir. Bir tarafta Batı'nın kültürünü benimsemiş ve kendisini halktan uzaklaştırmış kesim, diğer tarafta ise geleneksel mahalle yapısını muhafaza etmeye çalışan sıkı bir cemaatin oluşturduğu topluluk... (Mardin, 2012: 38). Yeni oluşmaya başlayan toplumsal yapıda birey anlayışının geleneksel mahallede ki dayanışmacı ruhun önüne geçtiği görülmektedir. Dil ve din birliğine dayanan geleneksel mahallelerin yerine gelir düzeyinin durumuna göre statüleri belirlenen farklı dilden ve dinden insanların apartmanlarda yaşadığı alanların ilk örnekleri oluşmaktadır (Alada, 2008: 193,194).

Değişen gündelik hayat içerisinde geleneksel mahalle yapısının belki de özünü oluşturan dini değerler de değişime uğramıştır. Dinin toplumsal ve bireysel kabullerinde meydana gelen farklılaşmalar geleneksel mahalle yapısının çözülmesine neden olmuştur. Modern kent yapısı içerisinde dini öğelerin kabul görmemesi ve hatta sosyal ve psikolojik baskı unsuru olarak görülmesi bu çözülmenin hızlanmasına neden olmuştur. Bireyin hayatından dini değerlerin soyutlanmasının yanı sıra mahalle hayatının dini davranışlara göre biçimlenmemesi mahalleyi geleneksel işleyişinden uzaklaştırmıştır (Meriç, 2005: 125,126).

Tanzimat sürecinin başlamasına neden olan tüm bu faktörler geleneksel mahallenin yönetiminin de işlevsiz hale gelmesine neden olacaktır. Tanzimat öncesi dönemde ortaya çıkan sorunlara mahalle ölçeğinde çözüm arayışı içinde olan merkezi idare, muhtarlık kurumu ile bu sorunları çözüme çabasına girecektir. Bir sonraki başlık altında mahalle muhtarlıkları detaylı olarak incelenmeye çalışılacaktır.

3. 1829 Yılında Muhtarlık Kurumunun Kurulması⁸

Osmanlı iktisadi yapısının değişimiyle başlayan sistemin bozulması ve geleneksel unsurların bu durumdaki etkilenmesi Tanzimat Fermanı'nın ilanına kadar geçen sürede ve sonrasında birçok yapının dönüşmesine neden olmuştur. Üst başlıklarda açıklanmaya çalışılan bu dönüşümlerin yönetsel boyutuna odaklanıldığında mahallelerin yönetiminde meydana gelen değişim son derece önemlilik arz etmektedir. Muhtarlık kurumunun kurulmasının inceleneceği bu başlık altında öncelikle muhtarlıktan önce var olan yönetim ilişkilerine kısaca değinilecektir. Daha sonrasında 'ne oldu da muhtarlık kurumundan önce var olan yönetimin yerine yeni bir yönetim şekli gerekti?' sorusuna cevap aranacaktır. Son olarak bu yeni oluşumun kurulma şekline göz atıldıktan sonra görev ve yetkileriyle ilgili açıklamalar yapılacaktır.

Osmanlı yönetiminin klasik devrinden beri en alt birimlerini şehirlerde mahalle, kırsal alanlarda ise köy toplulukları oluşturmaktadır. Bu iki yapının farklılıkları olduğu gibi benzerlikleri de vardır. İlki şehrin bir bölümü iken ikincisi şehirden uzakta otarşik bir yapı içerisinde yer almaktadır. Şehirlerde bulunan mahallelerde yer alan ibadethaneler nasıl gündelik hayatın merkezinde yer alıyorsa, siyasi ve idari açıdan da aynı şekilde dini görevliler mahallelerin yönetiminde ana unsurları teşkil etmekteydiler. Müslüman mahallelerde kadının ve naibin hiyerarşik olarak altında bulunan imamlara karşılık, gayrimüslim mahallelerinde hahambaşılık veya patrikhaneye bağlı papazlar ve kocabaşılar mahallelerin yönetimini yürütmüşlerdir. Özellikle üzerinde durduğumuz imamlar mahallenin mülki ve beledi amiri olarak padişah beratıyla tayin edilirdi ve maaşını cami vakfından alırdı (Ortaylı, 2010: 286).

Kadının mahalle düzeyindeki temsilciliğini yapan imamın çeşitli görevleri olmakla birlikte merkezi idareyi ilgilendirmesinden kaynaklı en önemli görevi mahalle sakinlerine düşen vergilerin hesaplanıp pay edilmesi ve söz konusu

⁸ Sosyal, siyasi ve yönetsel açıdan mahalle muhtarlıklarından farklı olan köy muhtarlıkları ayrı bir alanı teşkil ettiğinden bu başlık altında kentin bir parçası olan mahalle muhtarlığı kurumu incelenmeye çalışılacaktır. Daha detaylı bilgi için bkz. (Arıkboğa, 1990: 107).

vergilerin tahsili hususuydu. Bunun haricinde imamlar, ‘mahallenin gören gözü, işiten kulağı’ misali daha birçok görevle sorumluydular. Bunlar genel hatlarıyla: cami ve kalabalık yerlerde vaaz etmek, devletin her türlü emir ve yasaklarını bildirmek, mahalledeki her türlü denetimi yapmak, doğum, ölüm ve evlenme olaylarını kaydetmek, mahallenin beledi işlerinin gördürülmesinde denetleyici olmak gibi görevlerdir.⁹ Belki de vergi görevinden sonra en önemli görevi, mahalleye yerleşen kişilerin müteselsilen sorumluluğunun en uç noktasında tüm mahalleye kefil olmasıydı¹⁰ (Ortaylı, 2010: 305,306). Fakat liman kentlerinin nüfus hareketlerinin artmasından dolayı imamların idari görevlerine yetişememesi ve imamlarla ilgili yolsuzluk haberlerinin artması, mahalle yönetiminde imamların gözden düşmesine neden olacaktır.

Muhtarlık kurumunun kurulmasından önce incelenmesi gereken bir başka kurum ise ayanlık kurumudur. Sık sık başkaldıran valilerin yerine, yerel koşulları iyi bilen kent ve kasabaların ileri gelenleri tarafından ve bunların arasından seçimle bir takım görevleri yapmak adına seçilen kişilerden oluşan ayanlık kurumu, ayan ve eşrafla isim benzerliği taşımasının ötesinde bir yönetsel kurumdur (Çadırcı, 1987: 1236). Ayanların seçimi şehir mahkemelerinde kadı, naib, müderris, müftü gibi önde gelen kişilerce kendi aralarından birini seçmelerinden sonra bu seçilen kişinin kadının ilamı ile sancak yöneticisinin onayı neticesinde belirlenmekteydi. Ayanların seçimi genelde bu şekilde olmakla birlikte, seçim esnasında anlaşmazlığın olduğu durumlarda mahallelerden gelen kişilerin oylarıyla seçilen ayanlar da olmuştur (Çadırcı, 1997: 34).

Bu seçilen ayanlardan birisi şehir kethüdası olarak atanıp şehri ilgilendiren her konuda, bilhassa devlet ile reaya ilişkilerinde, temsilci konumunda olduğu bilinmektedir. Reaya üzerine yüklenen parasal ve hizmet görevlerinin yerine getirilmesi, şehirle ilgili yükümlülüklerin adil şekilde dağıtılması, şehirde darlık ve sıkıntının çekilmemesi adına önlemlerin alınması gibi şehir kethüdasının bir takım görevleri bulunmaktaydı. Bu görevler incelendiğinde şehir kethüdasının bir yandan devlet görevlisi niteliği taşıdığı diğer yandan ise şehirdeki üreticilerin ve ticaret erbabının temsilcisi gibi olduğu görülmektedir (Ergenç, 2013: 385,386). Ayrıca şehir kethüdalarından hariç mahalle teşkilatının liderleri de hep ayanlardan oluşmaktadır (Ergenç, 1976: 1269).

⁹ Mahalle imamlarının çeşitli görevleri için bkz: (Kazıcı, 2005: 25-32).

¹⁰ Bu konuyla ilgili çeşitli padişah hükümlerinde, mahallelerdeki denetimlerin gerektiği gibi yapılmasıyla ilgili imamlara telkinde bulunulduğu görülmektedir. Bkz: (Altınay, 2000: 68, 235).

Söz konusu ayanlık kurumu Osmanlı'nın gerilemeye başladığı dönemlerde hem bozulmaya hem de bu gerilemenin hızlandırıcı faktörü olmaya başlayacaktır. Padişahın otoritesinin ilk defa sorgulandığı İttifak Senedi de gösteriyor ki ayanlık kurumu görev ve yetkilerinin ötesinde bir pozisyona gelmiştir. Başlangıçta halk ile devlet arasındaki ilişkileri sağlamak için çalışan ayanlık kurumu otorite boşluğu oluşmaya başladığı dönemlerde mahalli derebeyliklere benzer bir hal almıştır (Eryılmaz, 2010: 53-56). Öyle ki giderek güçlenen ayanlar halk arasında sikkesiz sultan veya küçük padişah olarak anılmışlardır (Çaylak, 1998: 93). İşte tamda böyle bir durum içerisinde devletin kendi otoritesini güçlendirmek adına; kadının icra memurluğunu yapan yeniçerilerin ortadan kaldırılması, görev ve yetkilerinin ötesinde bir pozisyona gelen ayanlık kurumunun pasifleştirilmesi ve bunlara ek olarak dönemin mevcut sorunlarının geleneksel yöntemlerle çözümlenemeyişi bir takım yeni arayışları beraberinde getirecektir.

Muhtarlık kurumunun kurulma amacına bakıldığında birçok sebebin bu kurumun oluşmasına neden olduğu görülmektedir. Bu hususla ilgili en belirleyici unsur muhtarlık teşkilatının ilk olarak taşrada değil de 1829 yılında İstanbul'da kurulmuş olmasıdır. Ortaylı'nın (2010: 306) da altını çizdiği gibi bu durum "bir tesadüf veya alelade bir deneme değildir." Muhtarlık kurumunun ilk olarak İstanbul'da kurulmasının en temel nedeni oluşan düzensizlik halinin ortadan kaldırılması isteğidir. Bu düzensizliğe sebep olan unsurların başında üst başlıklarda da açıklanmaya çalışıldığı gibi yoğun göç ve nüfus hareketleri gelmektedir. Kentin dönüşümüne neden olan bu göç ve nüfus hareketleri kırsal alanlarda nüfusun azalmasına, kentsel alanlarda ise nüfusun yığılmasına neden olmuştur. Kırsal alanlarda yeni koyulan vergilerle birlikte azalan nüfus başına düşen vergi yükü sorunlar oluştururken, kentsel alanlarda da mahallelerin büyümesi ve iktisadi yetersizlikler ciddi sorunlara neden olmuştur (Arıkboğa, 1990: 106). Tüm bunlara ek olarak İstanbul özelinde düşünüldüğünde artan nüfusla birlikte şehrin asayişini sağlayan yeniçeri ocağının lağvedilmesi, işsiz ve serseri kesimin İstanbul'a gelişinin önüne geçmek için çıkartılan mürur tezkerelerini kontrol etmede imamların ihmal ve yolsuzlukları, vergilerin istenildiği gibi toplanamıyor oluşu muhtarlık kurumunun oluşmasına neden olmuştur (Ortaylı, 2000: 108). İlk olarak sadece Müslüman mahallelerde görülen muhtarlık kurumu, evvel ve sani olmak üzere iki kişiden oluşmuştur. Gayrimüslim mahallelerinde ise 1864 tarihli vilayet nizamnamesine kadar eski yöneticiler görevlerine devam etmişlerdir (Lûtfi Efendi, 1302'den aktaran Eryılmaz, 2010: 219).

Muhtarlık kurumunun taşrada kurulması 1833 yılında ilk olarak Kastamonu'da gerekleŖecektir. Muhtarlık kurumunun kurulmasıyla ilgili İstanbul için yukarıda belirtilen nedenler taşradaki bölgeler için pek geçerli değildir. Taşrada muhtarlık kurumunun kurulmasına neden olan ana faktör ayanların zulüm ve yolsuzluklarıdır. Kastamonu sancağının Taşköprü kazasında yaşayan halkın kazanın ayanından Ŗikayeti olması üzerine sancak mütesellimi, ayanı huzuruna ağırttırır. Bu davete isyan ile karşılık veren ayanın cezalandırılmasından sonra yeni bir ayan seçilmemiş ve İstanbul'da uygulanan mahalle muhtarlığı böylece ilk olarak taşrada uygulanmaya başlanmıştır. Neticenin olumlu seyretmesinin haberini alan padişah, muhtarlık kurumunun bütün eyaletlerde uygulanması adına fermanlar göndertmiřtir¹¹ (Çadircı, 1970: 412).

Buraya kadarki kısım ile ilgili bir değerlendirme yapmak gerekirse görölen o ki muhtarlık teşkilatı öteden beri olan bir ihtiyaın sonucunda planlı Ŗekilde ortaya çıkartılmış bir kurum değerdir. Dönemin ihtiyaçları doğrultusunda mevcut yapıların işlevsizliğine çözümler arayışı için üretilmiş bir kurumdur. Tekrar vurgulayacak olursak muhtarlık kurumunun İstanbul'da ve Kastamonu'da farklı gerekçelerle kurulmuş olması da iddia ettiğimiz durumu doğrular niteliktedir. Aynı zamanda belirtmeye çalıştığımız ölke genelinde yaşanan çeşitli düzensizlikler de muhtarlık kurumunu idari anlamda boşluk doldurucu bir kurum haline getirecektir.

Muhtarların görevlerine bakıldığında kurulma amacı doğrultusunda bir takım görevleri olduğu görölmektedir. Merkezi idarenin güçlendirilmek istendiği bir dönemde muhtarlık kurumu her Ŗeyden önce merkez ile yerel arasında bir bağlantı oluşturmaktadır. Daha öncesinde de belirtildiği gibi böyle bir kurumun oluşturulmasında yerel yönetime dair kaygıların neredeyse hiç olmadığı rahatlıkla söylenebilir. Muhtarların birtakım görevleri ise Ŗu Ŗekilde özetlenebilir:

Genel olarak asayışı sağlamak. Mahalleye yeni gelen kişilerin mürur tezkerelerini kontrol edip, isimlerini mahalle defterine kaydetmek. Mahallede ki kefalet usulüne uygun yeni gelenler için işlemler yapmak. Yaşadığı mahalleden başka bir mahalleye gitmek isteyenlere mühürlü pusula vermek. Doğan, ölen ve göçenlerin kayıtlarını tutmak ve defter nazırına bildirmek. Mahallenin gelir ve giderlerini gösteren hesap defterini tutmak ve vergi dağılımını imam ile birlikte hazırlamak. Meclis-i Ŗer'e katılıp gider defterlerinin hazırlanmasıyla ilgili

¹¹ Muhtarlık teşkilatının çeşitli sancaklarda kurulma süreçleri için bkz. (Atam, 2013: 295)

mahallesini temsil etmek. Mahalle halkı adına bir haksızlık durumunda gerekli mercilere başvurmak (Çadırcı, 1970: 414,415).

Bu görevlerin mahiyetiyle ilgili Arıkboğa'nın (2000: 170) şu tespitleri muhtarlık kurumunun hangi amaçla kurulduğu hususunda son derece önemlilik arz etmektedir.

.... kuruma yüklenen görevlere baktığımızda, bu kurumun, ağırlıklı olarak merkezi yönetime dönük rollerle donatıldığını görüyoruz. Muhtarlığa verilen görevler oldukça çeşitli gibi görünse de, aslında bunlar 'tasdik', 'bildirim', 'ihbar' gibi başlıklar altında toplanabilir. ...muhtarlık kurumunun yönetsel rolüne yeniden bakıldığında, kurumun bir icra organı değil, fakat bunun sağlıklı yapılmasını sağlayacak temel bilgilerin derlendiği bir 'büro' olduğu görülür.

Muhtarlık kurumunun kurulmasından sonra üstlendiği rol itibariyle kuruluş işlevinin dışına taşıdığı görülmektedir. Özellikle söz konusu dönemde dönüşen kent yapısıyla birlikte ihtiyaçların artması sonucu yönetsel açıdan bazı kamu kurumlarının yetişemediği alanlarda muhtarlığa sorun çözücü kurum gözüyle bakılması bu dışa taşmanın en bariz örneğidir. Bunun haricinde sosyo-ekonomik açıdan ve eğitim seviyesi açısından henüz kentli olarak kabul edilemeyecek kişilerin muhtarlık kurumundan kendilerine koruyuculuk yapması beklenmiştir. Bu durum da yine yeterli teşkilata sahip olmayan kurumun işlevinin dışında bir durum oluşturmuştur (Arıkboğa, 2000: 172-175).

Dönemin ihtiyaçları doğrultusunda kurulan muhtarlık kurumuyla ilgili önemli görülen noktalara değinilmeye çalışılmıştır. 1829 yılında kurulan ilk muhtarlık kurumundan günümüze birçok yasal düzenleme olmuş olsa da kurumun kültürel alt yapısı izah edilmeye çalışılan bu dinamiklere dayanmaktadır. Bir sonraki başlık altında muhtarların seçimleriyle ilgili açıklamalarda bulunulacaktır.

3.1. Muhtarlık Seçimleriyle İlgili Bir Değerlendirme

Muhtarlık kurumu nasıl ki kurulma amaçları açısından İstanbul ile taşra arasında farklılık gösteriyorsa oluşumu açısından da bu farklılık devam etmektedir. Muhtarların nasıl belirlendiği hususuyla ilgili usul incelemesi yapıldıktan sonra seçimleriyle ilgili farklı görüşlere değinilecektir.

Muhtarlar bulunmuş oldukları mahallelerde veya köylerde tanınan¹², etrafındaki insanlara sıkıntı vermeyen, kimi işlerde becerikli olan evvel ve sani olmak üzere iki kişiden oluşmaktaydı. Halkın seçimiyle veya atama usulüyle belirlenen muhtarların isimleri kadıya bildirilip sicile işlendikten sonra tutanakların birer örneği defter nazırına ve hükümete gönderilmekteydi. Belirlenen muhtarlar için özel olarak mühürler hazırlanıp kendilerine gönderilirdi. Bu yöntemle belirlenen muhtarlar sancak merkezlerindeki defter nazırlarına, defter nazırları da İstanbul'daki ceride nezaretine bağlıydı fakat denetimlerini sancak yöneticisi olarak görev yapan mütesellimler yapmaktaydı (Çadırcı, 1993: 6,7). Bu denetime ek olarak muhtarların vergi toplama esnasında zimmeterine para geçirmelerini önlemek için halk tarafından seçilirken kendilerine kefil göstermeleri isteniyordu. Muhtarlar zimmeterine para geçirirlerse hem kefilleri hem de onu seçen kişiler zimmete geçirilen meblayı ödemekle yükümlü tutulmaktaydı (Ercoskun, 2012: 134). Muhtarların görevde kalma süreleriyle ilgili başlarda belirli bir düzenleme yoktu. Görevdeki başarılarına göre bu süre uzuyor veya kısalabiliyordu. Ayrıca muhtarlar görevli olarak yaptığı işlerden dolayı bir takım vergilerden muaf tutulmuşlardı. Bu vergi muafiyeti Tanzimat'tan sonra kaldırılınca muhtarlara maaş bağlanması konusu gündeme gelmiştir¹³ (Akyıldız, 2006: 14). Tüm bunların haricinde gayrimüslim mahallelerde yönetsel açıdan kocabaşların ve diğer din adamlarının görevlerine devam ettiği bilinmektedir. Bazı gayrimüslim mahallelere kahya atandığı hususunda da çeşitli tartışmalar yapılmaktadır (Atam, 2013: 299,300).

Yazında muhtarların nasıl belirlendiği ile ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. Bunlardan biri muhtarların seçimle iş başına geldiği görüşüdür.¹⁴ Daha çok Çadırcı'nın (1993: 11) makalelerinde görülen bu iddiaya Akyıldız (2006: 16,17), muhtarların belirlenmesinde atama usulünün geçerli olduğu iddiasıyla karşı çıkmaktadır. Akyıldız'a göre metinlerde geçen 'bi'l-intihâb' ibaresinin yanlış yorumlanmasından kaynaklı muhtarların seçimle iş başına geldiği düşünölmektedir. Akyıldız, atama usulü ile muhtarların belirlendiğini vurguladıktan sonra yine de muhtarların tayininde veya görevden alınmalarında mahallelinin görüşlerine önem verildiğini belirtmektedir. Bir başka görüşe göre

¹² Niğe'ye atanan muhtarların isimlerinden önce efendi, ağa, bey, reis anlamına gelen "es-seyyid" lakabının kullanılması bu hususa bir örnektir. Bkz. (Atam, 2013: 297).

¹³ Muhtarlara maaş verilmesi uygulaması hazineye fazla yük oluşturacağından bundan vazgeçilmiştir. Bkz. (Çadırcı, 1993: 7,8).

¹⁴ Bu hususla ilgili değinilmesi gereken önemli nokta Osmanlı Mebuslar Meclisi üyelerinin seçiminden yıllar önce yerel bir yönetim biriminde seçim hususuyla ilgili düzenlemelerin olmasıdır. Bu durum meşruiyet öncesi seçim kültürünün ülkeye yayılması adına çok önemli bir hadisedir.

ise muhtarlar İstanbul'da atamayla tayin edilirken, taşrada seçimle belirlenmekteydiler. Arıkboğa'nın bu tespiti bize göre de en tutarlı olan görüştür. Çeşitli örneklerden de görüldüğü üzere muhtarların belirlenmesi hususunda farklı yöntemler farklı bölgelerde uygulanmıştır. Bu esnek düzenlemeden çıkartılması gereken en net sonuç merkezi idarenin seçme hakkı verdiği halkla değil, seçilen kişilerle ilgili bir endişesi olduğudur. Şöyle ki, seçimle iş başına gelen muhtarlara mühür verme konusunda valilere güvenmeyen merkezi idare padişahın onayını şart koşmaktadır. İlk dönemlerde görülen bu uygulama dahi muhtarlık kurumunun seçildikten sonraki merkezizetçi ayağını göstermektedir (Arıkboğa, 1990: 109).

3.2. Çıkarılan Çeşitli Nizamnamelerde Muhtarlık Kurumu

Osmanlı İmparatorluğu açısından on dokuzuncu yüzyılın bir ıslah ve düzenleme dönemi olduğu bilinmektedir. Bu başlık altında kurulma amacına ve usulüne değinilen muhtarlık kurumuyla ilgili idari açıdan yapılan ıslah ve düzenlemeler incelemeye tabi tutulacaktır.

İlk olarak üzerinde durulması gereken husus muhtarlık kurumunun ülke genelinde yaygınlık kazanmasıyla birlikte seçimleriyle ilgili bir düzenleme gereği duyulmasıdır. Muhtarların ve aza seçimlerinin nasıl yapılacağını düzenleyen 1863 tarihli “Muhtarân İntihâbı Hakkında Talimât” ve “İntihab-ı A'zâ Hakkında Tâlimat”lar bu konuyla ilgili ilk düzenlemeler olma özelliğini taşımaktadırlar (Ercöşkun, 2012: 136). Bu düzenlemelerde vilayet merkezleri olan kentin mahallelerinde her iki yüz hane için, sancak merkezlerinde her yüz hane için, kaza ve köylerde de duruma göre yirmi ila elli hane için birer muhtar seçilmesi öngörülmekteydi. Seçilecek muhtarın özelliklerine de değinen düzenleme, muhtarların ömründe hiçbir cinayette bulunmamış olmasını ve halk arasında iyi ahlakı ve dürüstlüğü ile tanınmasını istemekteydi. Bu düzenleme ile muhtarların görev başında bulunma süreleri de belirlenmişti. Seçilen muhtarların iki yılda bir değıştırileceği ve aradan üç yıl geçmeden aynı muhtarın tekrar aday olamayacağı kuralı getirilmişti. Muhtarların kimler tarafından seçileceği hususuna da değinen düzenleme vali, muhasebeci, hakim, müftü, kent ileri gelenleri ve Müslüman olmayan toplulukların dini liderlerini seçmen olarak nitelemekteydi. Aza seçimleriyle ilgili ise özetle eyalet, sancak ve kaza meclisleri için merkez muhtarlarının yanında diğer idari birimlerin muhtarlarının oy çokluğu ile aza belirlenecekti. Muhtarlar için aranan şartlar yine azalar içinde geçerliydi (Çadırcı, 1993: 8).

Tanzimat dönemi yöneticilerinin taşra yönetiminde reform arayışlarına girmesi sonucu 1864 tarihinde Vilâyet Nizamnamesi hazırlanmıştır.¹⁵ Taşra teşkilatında köklü değişikliklere neden olan bu nizamnamede muhtarlık kurumunu ilgilendiren önemli kararlar alınmıştır. 5. maddede geçen ifadelerden anlıyoruz ki kasaba ve şehirlerde en az elli hane bir mahalleyi oluşturacaktı ve ilk defa mahalleler köyler ile aynı statüde değerlendirilmişti. 54. madde de elli haneden oluşan bir mahalledeki her cemaat için ikişer muhtar seçileceği fakat mahalledeki cemaatin hane sayısı yirmiden az ise seçilecek muhtar sayısının bir kişi olacağı belirtilmiştir.

Nizamnamenin belki de en önemli maddelerinden birisi 58. maddedir. İlgili maddede ihtiyar meclislerinden bahsedildikten sonra devamında kurulumuyla ilgili detaylar belirtilmiştir. Burada önemli olan husus, ihtiyar meclislerinde imamların ve gayrimüslimlerin dini liderlerinin tabii üye olarak kabul edilmeleridir. Böylece eskiden yönetimde söz sahibi olan yöneticiler ile yeni kurulan teşkilatı koordine etmek istenilmiştir. 12. madde muhtarların ve ihtiyar heyetindeki kişilerin görev sürelerini bir yıl ile sınırlandırmıştır ve fakat tekrar seçilmelerine engel herhangi bir durumdan bahsetmemiştir. Yine aynı maddede seçilen muhtarların doğrudan devlet tarafından veya ihtiyar meclisinin talebi ile dolaylı şekilde görevlerinden azledilebileceğini belirtmektedir.

63 ve 64. maddelerde seçme ve seçilme şartları düzenlenmektedir. İlgili maddelere göre 18 yaşını doldurmuş Osmanlı tebaasına mensup erkeklerden yılda en az 50 kuruş vergi veren kişiler muhtar ve ihtiyar meclisi üyelerini seçebileceklerdir. Muhtar ve ihtiyar meclisi üyesi olabilmek için ise yine Osmanlı tebaasına mensup olup 30 yaşını doldurmuş olmakla birlikte yılda en az 100 kuruş vergi veren kişiler seçilme hakkını elde edeceklerdir. Ekonomik gelire göre seçme ve seçilme hakkı tanımış olan bu maddeler geleneksel Osmanlı mahallesinin birleştirici ve bütünleştirici yapısını sarsan en somut örneklerden biridir. Fakat bunun yanı sıra o dönemin şartları göz önüne alınırsa, seçim kurumuyla yeni tanışan bir devlet için bazı sınırlamaların getirilmesi anlaşılır bir durum olarak da kabul edilebilir.

Asayiş sağlama, vergi tahsili, bazı hizmetlerin sağlanması ve sunulması gibi muhtarların çeşitli görevlerini sayan 56. ve 57. maddelere göre bekçi ve korucu gibi zabıta işlerinde çalışanlarda yine muhtarlara bağlı olacaklardı. 59. maddeye göre ihtiyar meclisinin görevleri de şu şekildeydi: “Vergi hisselerinin dağıtımının gözetilmesi, çeşitli hizmetlerinin sunulması konusunda müzakerelerde

¹⁵ Nizamnamenin Latin harflerine çevrilmiş hali için bkz. (Tural, 2004: 110-120)

bulunmak, kanunun çizdiği çerçeve içerisinde sulhen çözümlenebilecek davalara bakmak.”

1864 Vilayet Nizamnamesi'nin muhtarlığı ilgilendiren genel hükümleri yukarıda izah etmeye çalıştığımız şekildedir. Yeni nizamnameyi imparatorluğun bütününde uygulamanın doğru olmayacağını düşünen merkezi idare Tuna vilayetinin yönetiminde başarılı olan Midhat Paşa'ya güvenerek 1864 Nizamnamesinin çok az değiştirilmiş halini ilk olarak burada uygulamıştır. 1867 yılından itibaren söz konusu nizamname bütün İmparatorluk'ta geçerli olmuştur. 1871 yılına geldiğimizde ise 1864 Nizamnamesi'nin uygulamasında ortaya çıkan sorunlar paralelinde değişiklikler yapılarak yeni bir nizamname hazırlanmıştır.

1871 tarihli İdare-i Umumiye-i Vilâyet Nizamnamesi de 1864 Nizamnamesi gibi muhtarlık teşkilatını ilgilendiren hususlar içermektedir. Bu hususlardan en dikkat çekicisi köy ile mahallenin artık denk olarak kabul edilmemesidir. Böylece mahalle, yönetim hiyerarşisinde sayılmayarak ikincil konuma itilmiştir. Bunun haricinde 1871 Nizamnamesi ile nahiyelerin oluşturulması muhtarların denetiminde nahiyeye müdürlerini sorumlu hale getirmiştir. 1864 Nizamnamesinden yine tamamıyla farklı olarak bu nizamnamede yerelin kendi işlerini kendisinin halletmesi usulünden çeşitli kurumların kurulmasıyla vazgeçilmiştir. İlgili nizamnamede muhtarların ve ihtiyar meclislerinin seçilmelerinde bir yeniliğe gidilmemiş, görev ve yetkileri genişletilerek imamların mahalle yönetimindeki yönetsel otoritesi azaltılmıştır. Muhtarların beldeyle ve devletle ilgili görevlerine bakıldığında ise muhtarlık teşkilatının devlete ilişkin görevlerinin daha fazla olduğu görülmektedir¹⁶ (Eryılmaz, 2010: 224,225).

Üzerinde durulan nizamnamelerin hazırlandığı dönemlerde Batı'daki örneklerine bakılarak kurulan belediye teşkilatı Ortaylı'nın (2000: 131) ifadesiyle “mahallelere, kırsal alanda da nahiyeye ve köylere inemedi.” Böyle bir ortamda nizamnameler ile bir yerel yönetim birimi haline getirilen mahalle muhtarlıkları yetersiz imkanlardan dolayı köklü problemler karşısında çözüm üretmede başarısız olmuşlardır.¹⁷ ** Halkın ihtiyaçlarını karşılamak adına kurulan belediyeler ile aralarında irtibat kurulmaması ve yerel halkın belediyelere

¹⁶ 1871 Nizamnamesinde muhtarların görevleri 60. madde de tek tek ele alınmıştır. Bkz. Ercoşkun, 2012: 138)

¹⁷ Muhtarların gerektiği gibi denetlenememesi ve ihtiyar meclislerinin bürokratik yazışmalardan dolayı işlevsiz kalması çökmekte olan imparatorluğun alt kademelerinde meydana gelen huzursuzlukları giderememiştir. Örneğin maddi yolsuzluklar muhtarlıkların olduğu dönemlerde de devam etmiştir. Bkz. (Çadircı, 1970: 415)

ulaşması hususunda yardımcı kurum olarak dñzenlenmemesi, muhtarlık teşkilatının mevcut potansiyelinden faydalanılmamasına neden olmuştur (Arıkboğa, 1990: 114). Az öncede belirttiğimiz gibi belediyelerin ve yönetim birimlerinin batı modeli çerçevesinde tasarlanması ve bu örnek alınan yerlerde muhtarlık teşkilatının bulunmaması muhtarlık teşkilatının geride kalmasına ve ilerleyen tarihlerde de görmezden gelinmesine neden olacaktır. Nitekim 1913 yılına gelindiğinde İttihat ve Terakki'nin çıkartmış olduğu İdare-i Umumiye-i Vilayat Kanunu'nun 148. maddesi ile nizamnameler kaldırılınca mahalle muhtarlığı da hukuken kaldırılmıştır. Bu tarihten sonra mahalle muhtarlıkları 1933 yılında lağvedilinceye kadar hukuki dayanaktan yoksun bir şekilde görevlerini yerine getirmeye devam edecektir.

Sonuç

Dñnya sistemleri analizi yardımıyla yapılmaya çalışılan inceleme sonucunda iktisadi açıdan bozulan bir imparatorluğun dışarıdan uygulanan ekonomik baskıyla birlikte ne gibi sorunlarla karşılaşabileceği görülmüştür. Sınır duvarlarının çeşitli antlaşmalar ile indiren henüz sanayileşememiş çok uluslu bir imparatorluk ne kadar bu durumla baş edebilirse Osmanlı İmparatorluğu da o kadar baş edebilmiştir. Nitekim liman kentlerinde yeni iş imkanlarının ortaya çıkması ve bu imkanların kırsal kesimde yaşayanlar için bir çekim gücü oluşturması söz konusu dönem için büyük sayılabilecek nitelikteki göç hareketlerinin liman kentlerine akmasına neden olmuştur. Atomik bir yapıyla o zamana kadar varlığını sürdüren geleneksel mahalleler bu g hareketiyle birlikte her açıdan düzensiz mekanlar haline dönüşmüştür.

Çok hızlı ve bir o kadar da derinden yaşanan bu sürece bir de Tanzimatçı bürokratların İmparatorluğu dağılmaktan kurtarmak amacıyla yapmak istedikleri yenilikler eklenince, geleneksel ile modernin ikili yapısı ülkenin çoğu alanında görülmeye başlanmıştır. Burada bizim için önemli olan husus geleneksel mahallenin taşımış olduğu değerleri yitirmesine yol açacak bir takım uygulamaların gerçekleştirilmiş olmasıdır. Söz konusu şartlar ve uygulanan politikalar eşliğinde geleneksel mahallelerdeki düzensizlik hali artacak ve çözüm yolu olarak da mahalle muhtarlıklarının kurulması görülecektir.

İmparatorluğu'nun farklı yerlerinde farklı gelişmeler sonucunda kurulan fakat hemen hemen aynı amaca hizmet eden muhtarlık teşkilatı, yerel yönetimler bazında değerlendirildiğinde taşımış olduğu özellikler bakımından son derece önemlidir. Öyle ki mevcut dönemde muhtarların kimi yerlerde seçimle gelmesi ve mahalleli ile doğrudan ilişki içerisinde bulunma imkanına sahip olması o

dönem itibariyle değerlendirildiğinde katılım ve demokrasi adına örnek olma özelliğini taşımaktadır. Tarihsel açıdan öylesine zorlu bir dönemde görevine başlayan muhtarlık teşkilatı ilerleyen süreçlerde başarısız örnekler oluşturmuş da olsa, taşımış olduğu değer sebebiyle gerekli yetki ve imkanların sağlanması dahilinde bir daha üzerine düşünülmesi gereken bir kurumdur. En nihayetinde bu çalışma, muhtarlık teşkilatıyla ilgili araştırma ve fikir önerisinde bulunma isteğinde olan kişiler için tarihsel bir süreci aktarmaya çalışmıştır.

KAYNAKÇA

- Akyıldız, Ali (2006), “Türkiye’de Muhtarlık Teşkilâtının Kuruluşu ve Gelişimine Genel Bir Bakış”. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, Sayı: 14, ss. 11-29.
- Alada, Adalet Bayramoğlu (2008), *Osmanlı Şehrinde Mahalle*, İstanbul: Sümer Kitabevi.
- Altınay, Ahmet Refik (2000), *Onuncu Asr-ı Hicrîde İstanbul Hayatı*, (Haz.) Abdullah Uysal, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Arikboğa, Erbay (1990), “Yerel Yönetim Açısından Mahalle Muhtarlığına Bir Bakış”, *Çağdaş Yerel Yönetimler*, Cilt 8, Sayı 3, ss. 103-125.
- Arikboğa, Erbay (2000), “Boşluk Doldurucu ve Aracı Kurum: Mahalle Muhtarlığı”, *Yerel Yönetimler Sempozyumu Bildirileri*, (Haz.) Birgül A. Güler ve Ayşegül Sabuktay, Ankara: TODAİE YYAEM Yayınları, ss. 167-176.
- Atam, Şenay (2013), “Osmanlı Devleti’nde Muhtarlık Teşkilatının Kurulması: Niğde Merkez Sancağı ve Bor Kazası Örneği”, *Zeitschrift für die Welt der Türken*, Sayı: 5, ss. 291-310.
- Baysun, M. Cavid (1960), “Mustafa Reşid Paşa’nın Siyasi Yazıları”, *Tarih Dergisi*, Cilt: 11, Sayı: 15, ss. 121-142.
- Çadırcı, Musa (1970), “Türkiye’de Muhtarlık Teşkilâtının Kurulması Üzerine Bir İnceleme”, *Belleten*, Cilt: XXXIV, Sayı: 135, ss. 409-420.
- Çadırcı, Musa (1987), “Tanzimat’ın İlanı Sıralarında Türkiye’de Yönetim (1826-1839)”, *Belleten*, Cilt: LI, Sayı: 201, ss. 1215-1240.
- Çadırcı, Musa (1993), “Türkiye’de Muhtarlık Kurumunun Tarihi Gelişimi”, *Çağdaş Yerel Yönetimler*, Cilt:2, Sayı: 3, ss. 3-11.
- Çadırcı, Musa (1997), *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Çaylak, Adem (1998), *Osmanlı’da Yöneten ve Yönetilen: Bir Şerif Mardin Çözümlemesi*, Ankara: Vadi Yayınları.
- Ercoskun, Tülay (2012), “Osmanlı Devleti’nde Muhtarlık Kurumunun İşleyişine İlişkin Düzenlemeler ve Gözlemler”, *Bilig*, Sayı: 60, ss. 131-154.
- Ergenç, Özer (1976), “Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerinde Bazı Düşünceler”, *VIII. Türk Tarih Kongresi II. Cilt*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, ss. 1265-1274.

- Ergenç, Özer (2013), *Osmanlı Tarihi Yazıları: Şehir, Toplum, Devlet*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Eryılmaz, Bilal (2010), *Tanzimat ve Yönetiminde Modernleşme*, İstanbul: İşaret Yayınları.
- Georgon, François (1999), “Keçi Kılından Kalpağa: Osmanlı İmparatorluğu’nun Son Yüzyılında Ankara’nın Gelişimi”, (Çev.) Ali Berktaş, (Ed.) Paul Dumont ve François Georgon, *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, ss. 99-115.
- Geray, Cevat (1995), “Habitat II Yaklaşırken: Kent Yönetimi İçin Yeni Yaklaşımlar ve Komşuluk (MAHALLE) Biriminin Önemi” *Çağdaş Yerel Yönetimler*, Cilt: 4, Sayı: 6, ss. 27-38.
- Halim Paşa, Said (2013), *Buhranlarımız ve Son Eserleri*, (Haz.) M. Ertuğrul Düzdağ, İstanbul: İz Yayıncılık.
- İnalcık, Halil (1964), “Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu”, *Belleten*, Cilt: CXXVIII, Sayı: 109-112, ss. 603-690.
- İnalcık, Halil (1990), “Osmanlı Toplumsal Yapısının Evrimi”, Fahri Unan ve Mehmet Özden (Çev.), *Türkiye Günlüğü*, Sayı: 11, ss. 30-41.
- İnan, Huricihan (1983), “Osmanlı Tarihi ve Dünya Sistemi: Bir Değerlendirme”, *Toplum ve Bilim*, Sayı: 23, ss. 9-39.
- Karal, Enver Ziya (1964), “Gülhane Hatt-ı Hümayunda Batının Etkisi”, *Belleten*, Cilt: XXVIII, Sayı: 112, ss. 581-601.
- Karpat, Kemal H. (2003), *Türkiye’de Toplumsal Dönüşüm*, Ankara: İmge Kitabevi.
- Karpat, Kemal H. (2006), *Osmanlı’da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma*, Ankara: İmge Kitabevi.
- Karpat, Kemal H. (2010), *Osmanlı’dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kazıcı, Ziya (2005), “Osmanlılarda Mahalle İmamaları ve Yerel Yönetim İlişkisi”, (Ed.) Vecdi Akyüz, *İslam Geleneğinden Günümüze Şehir Hayatı ve Yerel Yönetimler*, Cilt: 2, İstanbul: İlke Yayıncılık, ss. 25-32.
- Keyder, Çağlar (2013), *Memâlik-i Osmaniye’den Avrupa Birliği’ne*, 5. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kütükoğlu, Mübahat S. (2013), *Balta Limanı’na Giden Yol: Osmanlı - İngiliz İktisâdî Münâsebetleri (1580-1850)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Mardin, Şerif (2012), *Türk Modernleşmesi Makaleler 4*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Meriç, Nevin (2005), *Modernleşme, Sekülerleşme ve Protestanlaşma Sürecinde Değişen Kentte Dini Hayat ve Fetva Soruları*, İstanbul: Kapı Yayınları.
- Meriç, Nevin (2007), *Âdâb-ı Muâşeret; Osmanlı’da Gündelik Hayatın Değişimi (1894-1927)*, 2. Baskı, İstanbul: Kapı Yayınları.
- Ortaylı, İlber (1977), “İstanbul’un Mekansal Yapısının Tarihsel Evrimine Bakış”, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 2, ss. 77-98.
- Ortaylı, İlber (2000), *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

- Ortaylı, İlber (2010), *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, 3. Baskı, Ankara: Cedit Neşriyat.
- Pamuk, Şevket (2011), *Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi 1500-1914*, 7. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Poggi, Gianfranco (2012), *Modern Devletin Gelişimi: Sosyolojik Bir Yaklaşım*, (Çev.) Şule Kut ve Binnaz Toprak, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Polanyi, Karl (2011), *Büyük Dönüşüm, Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri*, (Çev.) Ayşe Buğra, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sennett, Richard (2010), *Kamusal İnsanın Çöküşü*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Tekeli, İlhan (1999), “19. Yüzyılda İstanbul Metropol Alanının Dönüşümü”, (Çev.) Ali Berktaş, (Ed.) Paul Dumont ve François Georgeon, *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, ss. 19-30.
- Tekeli, İlhan (2005), “Osmanlı İmparatorluğunda Kent Planlama Pratiğinin Gelişimi”, (Ed.) Vecdi Akyüz, *İslam Geleneğinden Günümüze Şehir Hayatı ve Yerel Yönetimler*, Cilt: 2, İstanbul: İlke Yayıncılık, ss. 51-68.
- Tural, Erkan (2004), “Bir Belge: 1861 Hersek İsyanı, 1863 Eyalet Teftişleri ve 1864 Vilayet Nizamnamesi”, *Çağdaş Yerel Yönetimler*, Cilt: 13, Sayı: 2, ss. 93-123.
- Türkdoğan, Orhan (2014), *Kültür-Değişme ve Toplumsal Çözülme*, Konya: Çizgi Kitabevi.
- Wallerstein, Immanuel (2004), *Modern Dünya-Sistemi; Kapitalist Tarım ve 16. Yüzyıl'da Avrupa Dünya-Ekonomisinin Kökenleri*, İstanbul: Bakış Yayınları.
- Wallerstein, Immanuel (2011), *Dünya-Sistemleri Analizi; Bir Giriş*, İstanbul: Bgst Yayınları.
- Wallerstein, Immanuel (2015), *Modern Dünya Sistemi 3; Kapitalist Dünya Ekonomisinin Yayılımının İkinci Evresi 1730-1840*, İstanbul: Yarın Yayınları.
- Yerasimos, Stefan (1999), “Tanzimat’ın Kent Reformları Üzerine”, (Çev.) Ali Berktaş, (Ed.) Paul Dumont ve François Georgeon, *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, ss. 1-19.

